

Deugden

Uit: Gerrit van der Meulen, Pieter Vos en Wilma van der Jagt, Dat doet deugd. Praktijkboek morele vorming voor het voortgezet onderwijs, Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer 2010
(In dit boek staan uitgewerkte lessen met diverse werkvormen over de beschreven deugden)

Inhoudsopgave

- I Wat is een deugd?
 - 1 De deugd is een houding
 - 2 De deugd helpt keuzes maken
 - 3 De deugd ligt in het midden
 - 4 De deugd is een optimale houding
 - 5 Deugden leren van voorbeelden
 - 6 Eén deugd maakt nog geen deugd
 - 7 De deugden hebben een doel
- II Klassieke, christelijke en moderne deugden
 - 1 Klassieke deugdethiek
 - 2 Een christelijke visie
 - 3 Eigentijdse deugden
- III Vijftien deugden
 - 1 Maat
 - 2 Tolerantie
 - 3 Rechtvaardigheid
 - 4 Respect
 - 5 Vriendschap
 - 6 Verantwoordelijkheid
 - 7 Vrijgevigheid
 - 8 Eerlijkheid
 - 9 Toewijding
 - 10 Moed
 - 11 Geduld
 - 12 Zorgzaamheid
 - 13 Naastenliefde
 - 14 Barmhartigheid
 - 15 Verstandigheid

I Wat is een deugd?

Wanneer noemen we iets nu eigenlijk een deugd? Uit de traditie van de deugdethiek nemen we een zevental kenmerken die ook leidend zijn voor de beschrijvingen van de afzonderlijke deugden in dit boek.

1 De deugd is een houding

Een deugd is niet een losse handeling, maar een houding of attitude. Een houding omvat veel meer dan handelingen of gedrag. Ze bepaalt bijvoorbeeld ook de manier waarop je nog niet handelt, maar waarneemt wat er met je en om je heen gebeurt. En hoe je daarop gevoelsmatig reageert. Als je bijvoorbeeld geduldig van aard bent, dan zul je minder snel geërgerd zijn als je computer langzaam opstart, dan wanneer je een ongeduldig mens bent. Wie een rechtvaardig mens is, zal gevoeliger zijn voor situaties van onrecht dan iemand bij wie de deugd van de rechtvaardigheid minder ontwikkeld is.

Als een deugd een houding is, dan zegt dat ook iets over de manier waarop zo'n houding tot stand komt. Een deugd ontwikkel je niet van het ene op het andere moment. Dat vergt geleidelijke vorming. Je kunt ook groeien in een bepaalde deugd. Wie nog moeite moet doen om bijvoorbeeld geduldig te zijn, weet dat hij de deugd van het geduld nog niet (helemaal) heeft.

2 De deugd helpt keuzes te maken

Een deugd is dus een houding. Zo'n houding helpt je om goede keuzes te maken in situaties waarin je moet handelen. We maken de hele dag door keuzes. Je kiest bijvoorbeeld welk beleg je op je brood doet, of je op de fiets naar school gaat of met de bus, of je ingrijpt als er ruzie is op het schoolplein, of je iemand groet of niet, welke pen je pakt, met wie je een praatje maakt, enzovoort. De meeste keuzes die we maken, maken we onbewust. Maar hoe maken we die keuzes dan? We handelen naar onze aard of ons karakter. En je aard of karakter bestaat uit een geheel van houdingen die je hebt ontwikkeld.

De keuzes die je maakt worden voor een groot deel daardoor bepaald. Als je een vriendelijk mens bent, zul je sneller geneigd zijn iemand te groeten, dan wanneer je dat niet bent. Ben je een moedig mens, dan zul je geneigd zijn om in te grijpen in moeilijke situaties.

3 De deugd ligt in het midden

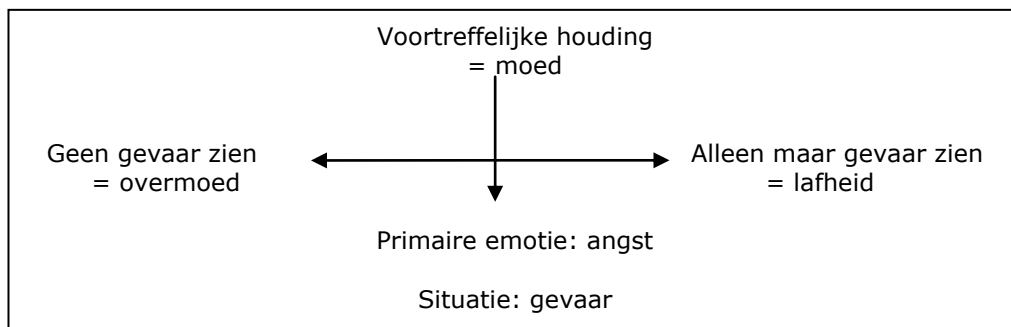
Maar hoe weet je nu wat een goede houding is? Als je de gewoonte hebt ontwikkeld om veel te snoepen en te eten, dan is dat wel een houding, maar geen deugd. We noemen deze gewoonte juist een ondeugd. In de middeleeuwen sprak men van de ondeugd of hoofdzonde van de gulzigheid. Zo zijn er meer ondeugden te noemen, zoals ijdelheid, gierigheid, traagheid, lust, jaloezie, wraakzucht en hoogmoed.

Er is een belangrijke vuistregel om te bepalen wat een deugd is. Volgens de deugdethiek moet je steeds het midden zoeken tussen twee uitersten. Het spreekwoord 'de deugd ligt in het midden' verwijst naar dat principe. Het midden bepaalt de juiste maat tussen te veel en te weinig, te kort en te lang, te vroeg en te laat.

4 De deugd is een optimale houding

Het midden is tegelijk het optimale. Deugden zijn namelijk perfecties van natuurlijke reacties of emoties (daarmee zijn deugden dus niet alleen maar cognitief). Als er gevaar dreigt, bijvoorbeeld als een leerling erg gewelddadig gedrag vertoont, is de natuurlijke reactie om te vluchten. Je voelt immers angst. In de deugd wordt onze neiging of emotie omgevormd tot een optimale houding. In geval van angst voor gevaar (=emotie of neiging) is dat de moed (=deugd) om het gevaar op de goede manier te moeten te treden. Het handelen wordt bepaald door het juiste midden te vinden tussen te veel en te weinig gestuurd worden door een emotie of een verlangen, in dit geval de emotie angst. Wanneer je overmand wordt door de angst, dan ben je laf. Word je te weinig bepaald door de emotie angst, dan ben je overmoedig.

Dat de deugd een midden is, betekent echter niet dat ze middelmatig is. Nee, een deugd is juist een heel goede houding. Een deugd is een voortreffelijke eigenschap. Ger oorspronkelijke Griekse woord voor deugd, *aretè*, betekent voortreffelijkheid en ook in het Latijnse woord *virtus* en in het Engelse *virtue* klinkt het aspect van kracht en excelleren ('virtuositeit') door. Kortom, als we iemand moedig noemen, dan beschouwen we die persoon niet als gemiddeld moedig, maar juist als heel erg moedig. Wanneer we zeggen dat een deugd het midden houdt tussen twee extreme reacties, dan is dat tegelijk de optimale, de best mogelijke houding.

5 Deugden leren van voorbeelden

Maar hoe weet je nu wat het juiste midden is? Dat is niet altijd even gemakkelijk vast te stellen. Het juiste midden is relatief. Het verschilt per persoon en per situatie. Moed bijvoorbeeld houdt soms in dat we ons met het gevaar moeten confronteren. Maar in andere gevallen kan weggaan bij een gevaarlijke situatie juist verstandig zijn.

Toch is er een maat en die maat zie je in het goede voorbeeld dat we onmiddellijk als voorbeeldig herkennen. Wil je weten wat moed is? Kijk dan naar grote voorbeelden van moed. Die verschillen per tijd en per situatie. In de klassieke oudheid zag men de soldaat als voorbeeld van moed. Het christendom zag de martelaar als een toonbeeld van moed. Tegenwoordig zullen we denken aan mensen als Nelson Mandela, Martin Luther King of een 'klokkenluider' bij een fraudezaak. Maar ook mensen in je omgeving kun je herkennen als bij uitstek moedig. Denk bijvoorbeeld aan een collega die het lef heeft om onrecht in of buiten de school aan de kaak te stellen.

Deugden krijgen veelal hun specifieke betekenis in het verband van een gemeenschap of rond een bepaalde praktijk. In een schoolgemeenschap staan andere deugden centraal dan in een winkel. En in een geloofsgemeenschap weer andere dan in een Rotaryclub.

6 Eén deugd maakt nog geen deugd

Wie één bepaalde deugd heeft is nog geen goed mens. Die ene deugd kan zelfs verkeerd gebruikt worden. Nazi's bijvoorbeeld konden bijzonder moedig en toch slecht zijn. Daarom wordt wel gezegd: 'Eén deugd maakt nog geen deugd'. Deugden moeten met elkaar samenhangen.

Die samenhang is vanouds gevonden in vier hoofddeugden die als basis onder de andere deugden liggen. Dat zijn de kardinale deugden: maat, moed, rechtvaardigheid en verstandigheid. Deze vier deugden zijn kardinaal omdat ze samen de spil vormen waar alle deugden om draaien ('cardo' is het Latijnse woord voor 'spil' of 'scharnier'). Ze moeten eigenlijk in alle deugden te herkennen zijn.

De deugd *maat* of *matigheid* komt in elke deugd naar voren als het juiste midden.

Moed is vereist om een deugd in praktijk te brengen als er gevaar is. Juist in moeilijke situaties zal blijken of je werkelijk eerlijk, trouw, respectvol, verantwoordelijk enzovoort, bent.

Rechtvaardigheid heeft onder meer te maken met de juiste verdeling. Deze kardinale deugd komt in ieder deugd terug als het gaat om de juiste verhouding tussen de deugden. Je kunt bijvoorbeeld wel eerlijk zijn, maar als je dat bent ten koste van je vriendschap, ben je niet op de goede manier deugdzaam.

Verstandigheid of praktische wijsheid, ten slotte, is de deugd die je in staat stelt om iedere deugd op een wijze en verstandige manier toe te passen in een gegeven situatie. Je let daarbij zowel op de omgeving als op het doel.

7 De deugden hebben een doel

Deugden staan niet op zichzelf, maar hangen samen met een visie op het 'goede leven'. Deugden krijgen betekenis in het licht van het doel of hoogste goed in een mensenleven. Voor de klassieke deugdethicus Aristoteles (384-322 v. Chr.), aan wie de belangrijkste kenmerken van de deugd zijn ontleend, is dat doel geluk. Dat geluk bestaat in het realiseren van de best mogelijke levensvorm en dat is voor

hem het leven als burger in de stadstaat. De hoogste vorm daarvan wordt bereikt door de denkers, de filosofen. Daarom besteedt Aristoteles niet alleen aandacht aan karakterdeugden, maar ook aan intellectuele deugden. Dat is naast praktische wijsheid (*phronêsis*) ook intellectueel inzicht (*sophia*). Voor de christelijke denker Augustinus (354-430 na Chr.) is het uiteindelijke doel niet geluk, maar liefde voor en van God (*amor Dei*). Het goede leven is een leven voor God, en de deugden zijn pas waardevol als ze op God gericht zijn. Het is bovendien niet de mens, maar God die de deugden bewerkt. Christelijke denkers namen de klassieke, kardinale deugden over, maar voegden er drie hoofddeugden aan toe: geloof, hoop en liefde. In een christelijke deugdethiek liggen niet alleen de kardinale, maar ook deze drie 'theologische' deugden onder alle deugden. *Geloof* betekent dan dat de deugden je uit genade gegeven moeten worden door God die goed is. De *liefde*, vervolgens, is zelf de bron waaruit alle deugden voortkomen. Naastenliefde betekent dan dat de deugden niet slechts gericht zijn op jezelf, maar ook en vooral op het welzijn van de naaste. En *hoop*, ten slotte, leert ons aan de ene kant te beseffen dat we de deugden nog niet perfect beheersen. Aan de andere kant betekent hoop dat we het goede desondanks blijven verwachten van God.

II Klassieke, christelijke en moderne deugden

1 Klassieke deugdethiek

De deugden en de deugdethiek hebben dus een lange geschiedenis. De deugdethiek heeft wortels in het Griekse denken en in de Bijbel, maar ook in oosterse culturen en spiritualiteit. De Grieken zagen de deugden als voortreffelijke kwaliteiten die een mens op eigen kracht kan ontwikkelen. Het belangrijkste is voor hen het juiste inzicht in wat het goede is. De deugden bestaan in het perfectioneren of optimaliseren van een natuurlijke reactie of emotie. De deugdethiek kwam in de klassieke oudheid tot een hoogtepunt bij Aristoteles, die een nog altijd toonaangevend boek over deugdethiek schreef: de *Ethica Nicomachea*. De kenmerken van de deugd die hierboven zijn beschreven, zijn grotendeels aan zijn ethiek ontleend. Naast de kwaliteiten die later de kardinale deugden werden genoemd, bespreekt Aristoteles ook deugden als vriendschap, vrijgevigheid en oprechtheid.

2 Een christelijke visie

In het christendom werd de deugdethiek overgenomen en getransformeerd. De deugden werden ingekaderd in het bredere verband van de Wet van God en het evangelie van Christus. Bovendien benadrukte iemand als Augustinus de radicaliteit van het kwaad en de eigen rol van de wil daarin, in onderscheid van kennen en voelen. De deugd is dan niet langer een kwestie van zelfperfectie door juist inzicht, zoals bij de Grieken. In de christelijke visie zijn deugden voortreffelijke eigenschappen die een mens echter niet op eigen kracht kan verwerven. Ze moeten de mens uit genade gegeven worden door God.

Christelijke denkers, zoals Augustinus en eeuwen later Thomas van Aquino (1225-1274), voegden aan de klassieke, kardinale deugden de christelijke deugden toe. Die vond men allereerst in het drietal geloof, hoop en liefde, waaruit andere deugden als nederigheid, barmhartigheid, dankbaarheid en zachtmoedigheid voortkomen.

Anders dan de klassieke deugden zijn dit deugden die niet bestaan in het juiste of optimale midden. De christelijke deugden hebben iets extreems. Nederigheid is een deugd die gericht is op het afzien van jezelf in plaats van op het vervolmaken van jezelf. Zachtmoedigheid is een vorm van moed, waarin het er niet om gaat van je af te slaan, maar juist af te zien van geweld (geweldloosheid).

Deze deugden hebben ook iets van een geheim waarin je ingewijd moet zijn om de waarde ervan te beseffen.

De liefde bijvoorbeeld heeft betrekking op de naaste en daarvan geldt dat ieder ander dat is. De deugd van de naastenliefde is dus mateloos; ze richt zich zelfs op 'vijanden' in het besef dat de liefde zelfs dood en vijandschap kan overwinnen.

Het geloof, vervolgens, houdt voor waar wat je niet ziet en is in die zin als het ware 'tegen beter weten in'; geloof is immers zeker zijn van iets wat je niet ziet.

En de hoop verwacht tegen de schijn van het tegendeel (het kwaad in de wereld) in dat het Koninkrijk van God toch komende is.

3 Eigentijdse deugden

Naast klassieke en christelijke deugden zijn er ook moderne deugden te bedenken. Wat een voortreffelijke eigenschap heet, verschilt immers per periode in de geschiedenis. In een moderne tijd waarin mensen uit allerlei verschillende culturen en religies met elkaar moeten samenleven is bijvoorbeeld draagzaamheid of tolerantie nodig. Tolerantie is dan ook een typisch moderne deugd. Hetzelfde geldt voor verantwoordelijkheid en deels ook voor respect.

Sommige klassieke deugden vullen we tegenwoordig wat anders in. Moed zullen we nu niet beperken tot de dapperheid van de soldaat, maar betrekken we op het goed omgaan met moeilijke en gevaarlijke situaties in het algemeen. Vriendschap zullen we niet direct verbinden met politiek, zoals Aristoteles dat deed, maar met het privéleven.

Iedere tijd kan dus nieuwe deugden voortbrengen of oude deugden een nieuwe betekenis geven, ook al is het zo dat de deugden hun betekenis en samenhang pas krijgen in een gemeenschappelijk moreel kader.

III Zestien deugden

1 Maat

De kunst van het genieten

De deugd maat of matigheid gaat over de kunst van het genieten. Maat is de houding die je in staat stelt op de juiste manier om te gaan met wat je lekker en aangenaam vindt, zoals eten, drinken en seks. Deze deugd zorgt ervoor dat we niet voortdurend doen wat we begeren, maar dat we daarin de juiste maat weten te vinden. Wie alleen maar zijn begeerte volgt, kan niet optimaal genieten; hij wordt er slaaf van en gaat lijden aan onmatigheid. Maat komt ook de natuur en de medemens ten goede. Wie de juiste maat weet te houden neemt niet meer dan nodig is en laat voldoende over voor een ander.

Tussen overmaat en onthouding

De deugd maat of matigheid heeft niets te maken met middelmatigheid, maar juist met de kunst van het echte genieten. Dat wordt duidelijk als je kijkt naar twee andere mogelijke houdingen: te weinig of juist te veel nemen van wat er te genieten valt.

Wie te weinig geniet, onthoudt zich van wat aangenaam is en doet zichzelf daarmee tekort. Je bent dan te karig en te zuinig. Je kunt weinig eten omdat je wilt afvallen. Maar je kunt daar ook te ver in gaan, waardoor je verzwakt en jezelf schade toebrengt. En wie te weinig slaap neemt, heeft daar de volgende dag last van. En wie iedere behoefte aan seks onderdrukt, raakt gefrustreerd.

Aan de andere kant staat het te veel nemen van geneugten als slapen, eten en seks. Je slaapt bijvoorbeeld liever dan dat je iets onderneemt. Dan word je een luilak. Je eet veel meer dan nodig is en wordt door je gulzigheid dik. Je bent zo veel met seks bezig dat je eraan verslaafd raakt. Dit uiterste noemen we overmaat. Of je nu te weinig of te veel neemt, in beide gevallen loop je schade op, waardoor je uiteindelijk minder geniet.

De deugd maat houdt precies het juiste midden tussen deze twee extremen. Maat is een midden tussen te weinig en te veel, te kort of te lang genieten van wat je lekker en aangenaam vindt of nodig hebt. Matigheid is de kunst om de juiste maat te vinden, in het besef dat te veel én te weinig genieten schadelijk is voor jezelf en voor je omgeving. De deugd matigheid of maat is ook in andere deugden te vinden. Want iedere deugd bestaat erin het juiste midden of de optimale maat te vinden.

Streven naar een optimale houding

Hoe vind je nu dat evenwicht, dat midden tussen te veel en te weinig? Dat is niet altijd en voor iedereen precies hetzelfde. Zo heeft de een meer slaap nodig dan de ander. Toch is er een zekere richtlijn. Die kun je leren door te letten op iemand die optimaal omgaat met wat hij aangenaam vindt, een voorbeeldpersoon. Iemand die bijvoorbeeld kan genieten van gezelligheid met vrienden, eten en drinken, maar ook de verleiding kan weerstaan om tot diep in de nacht te blijven hangen, zodat hij de volgende dag zijn (school)werk weer goed kan doen.

2 Tolerantie

Verdragen van andere overtuigingen

Tolerantie wordt ook wel verdraagzaamheid genoemd. Deze deugd is belangrijk wanneer mensen of groepen met verschillende overtuigingen samenleven. Het gaat om belangrijke verschillen, die je toch accepteert. Als je tolerant bent, laat je naast je eigen overtuiging andere overtuigingen toe. Je ziet dan in dat jouw opvatting niet de enig mogelijke is. Je legt jouw visie niet dwingend op aan de ander, maar je verdraagt hem, ook al ben je het niet eens met zijn standpunt.

Tussen fanatisme en vrijblijvendheid

Ook bij tolerantie moet je het optimale midden weten te vinden tussen twee extremen.

Aan de ene kant staat fanatisme: je beschouwt jouw eigen opvatting als de enig juiste en laat geen ruimte voor een andere visie.

De andere kant is vrijblijvendheid: je hecht nauwelijks waarde aan je eigen opvatting en ook niet aan die van anderen. Je vindt dat alle levensovertuigingen gelijk zijn.

De deugd tolerantie houdt het midden tussen fanatisme en vrijblijvendheid: je houdt vast aan je eigen overtuiging en tegelijkertijd laat je andere overtuigingen toe die met jouw opvatting in strijd zijn.

Je kunt dus pas tolerant zijn als het gaat om opvattingen waar je eigenlijk moeite mee hebt omdat ze wezenlijk van jouw opvatting verschillen.

De deugd tolerantie houdt verband met twee andere deugden: moed en geduld. Moed is nodig om het verschil te erkennen en te benoemen, en geduld om het te verdragen.

Een tolerante houding

Tolerantie is niet in iedere situatie gelijk. Als je een diep verankerde overtuiging hebt en anderen gaan daar kwetsend mee om, zal het midden anders uitvallen dan wanneer men voor rede vatbaar is. Ook is van invloed hoe sterk de overtuiging van anderen van jouw overtuiging afwijkt: radicaal of in geringe mate. Om te bepalen wat getolereerd mag worden, is de deugd rechtvaardigheid belangrijk. Deze deugd helpt ons te zien wat 'recht' is. Wie het recht schendt, moet niet getolereerd worden.

Een tolerante houding is nastrevenswaardig omdat tolerantie verschillen erkent en tegelijk laat bestaan. Tolerantie draagt daarom bij aan goed samenleven van mensen van verschillende opvattingen en overtuigingen.

3 Rechtvaardigheid

Recht doen aan anderen

Rechtvaardigheid is een sociale deugd die te maken heeft met gelijkheid. Je geeft ieder wat hem of haar toekomt. Gelijke individuen verdienen een gelijkwaardige behandeling. Alle leerlingen hebben bijvoorbeeld recht op een goede uitleg tijdens de les. Als er taart is, krijgt ieder een even groot stuk ervan. 'Gelijke monniken, gelijke kappen', wordt dan terecht gezegd.

Maar er zijn ook situaties waarin gelijke behandeling onrechtvaardig zou zijn. Ongelijke individuen verdienen een ongelijke behandeling. Van een leerling in een brugklas wordt bijvoorbeeld minder verwacht dan van een leerling in de examenklas. Iemand die werk doet met grote verantwoordelijkheden wordt dikwijls hoger beloond dan iemand die weinig verantwoordelijkheden heeft. Dat is op zich niet onrechtvaardig. Maar er ontstaat altijd weer discussie over de vraag wat een rechtvaardige beloning is.

Rechtvaardigheid is niet gericht op jezelf, maar op goed samenleven. Deze deugd zorgt ervoor dat iedereen krijgt wat hem toekomt. Het is in zekere zin een deugd die alle andere deugden omvat. De deugd geduld bijvoorbeeld beheers je pas als je naar elke leerling even geduldig bent. Dan pas je de deugd rechtvaardig toe.

Rechtvaardigheid gaat ook over de verdeling en samenhang van de deugden. Ze wordt door sommigen gezien als de hoogste deugd, omdat de rechtvaardige mens al zijn overige deugden in dienst stelt van de gemeenschap.

Tussen benadelen en bevoorrechten

Iemand die rechtvaardig is weet optimaal recht te doen aan anderen. Hij weet het juiste midden te vinden tussen te veel en te weinig.

Als je te weinig recht doet aan een persoon krijgt deze niet wat hij verdient. Je benadeelt hem. Je geeft een leerling in de klas bijvoorbeeld geen goede uitleg, terwijl hij daar wel recht op heeft. Dit is onrechtvaardig.

Daarnaast geldt dat een persoon aan wie je 'te veel' recht doet, ook niet krijgt wat hij verdient. Hij krijgt meer dan waarop hij recht heeft, bijvoorbeeld wanneer een leerling een hoog cijfer krijgt terwijl hij eigenlijk maar middelmatig gepresteerd heeft. Dat is ook een ernstige vorm van onrecht. Dat noemen we voortrekken of bevoorrechten.

In beide gevallen is de juiste verdeling zoek. Wie rechtvaardig handelt, geeft ieder wat hem of haar toekomt.

De rechter als voorbeeld

Hoe weet je nu of je op de juiste manier recht doet aan iemand? Laat je een leerling met hevige faalangst gewoon een presentatie houden voor de klas, omdat immers alle leerlingen dat moeten? Of houd je rekening met de persoonlijke situatie van de leerling en bedenk je een andere werkvorm?

Dat rechtvaardigheid niet voor iedereen in elke situatie hetzelfde is, betekent niet dat er geen maat is. De rechter heeft als taak om recht te spreken in de samenleving en waakt daarmee over rechtvaardigheid. Door goed te oefenen, te onderzoeken en op te letten hoe iemand handelt, kunnen ook wij beter worden in deze deugd.

4 Respect

Vormen van respect

De deugd respect is verwant met tolerantie, maar is niet hetzelfde. Tolerantie gaat vooral om het toestaan van andere opvattingen en leefwijzen. Bij respect gaat het om erkenning en waardering van de ander als mens. Respect kan twee verschillende betekenissen hebben.

- 1 Respect als het *erkennen* van de waardigheid van ieder mens. Daarbij kun je denken aan het respecteren van de eigen mening van ieder mens, het erkennen van zijn recht op vrijheid, gelijke behandeling van mannen en vrouwen, hetero's en homo's, lichamelijke integriteit, enzovoort. In onze tijd heeft respect vooral deze betekenis.
- 2 Respect als het *hoog waarderen* van iemand om de kwaliteiten of de rol die hij heeft. Je hebt veel waardering voor iemand en acht hem hoog om wie hij is of om de functie die hij bekleedt. De arts wordt hooggeacht om wat hij kan, de leraar om wat hij weet, en de oudere om zijn leeftijd. Respect betekent dan in feite het waarderen van iemands deugden of kwaliteiten.

Respect hoeft zich niet alleen op andere mensen te richten. Je kunt ook respect voor jezelf hebben. Dat noemen we meestal zelfrespect of zelfwaardering. Je kunt verder respect hebben voor de natuur of de schepping, door er bijvoorbeeld goed voor te zorgen. En tenslotte is er ook een religieuze vorm van respect: respect voor God of het heilige. Dan spreken we van eerbied, ontzag of ontvankelijkheid.

Tussen respectloosheid en adoratie

Wanneer je respect hebt voor iemand behandel je hem zoals hij dat verdient. Dan weet je het juiste midden te vinden tussen twee extremen.

Als je geen of te weinig respect hebt voor een ander ben je respectloos. Bij respect gaat het erom dat je je ook werkelijk bekommert om de ander. Een voorbeeld: als je een agent uitscheldt omdat je een boete krijgt, geef je hem niet de waardering die hij op grond van zijn kwaliteit als gezagsdrager en waker over veiligheid verdient.

Het andere uiterste is dat je te veel hoogachting voor een ander hebt. Je bewondert dan niet alleen zijn specifieke kwaliteiten, maar werkelijk alles, en volgt hem klakkeloos na. Je overdrijft in je waardering en adoreert hem.

Respect geven

Hoe weet je of je iemand op de juiste wijze respect verleent? Dat zul je per situatie moeten inschatten. Wanneer je in de bus niet opstaat voor een oudere dame is dat respectloos, omdat zij respect verdient vanwege haar leeftijd. Maar wanneer je niet opstaat voor een leeftijdsgenoot geldt dat niet direct als gebrek aan respect. Een hulpmiddel is dat je je afvraagt hoe je zelf behandeld zou willen worden. Om respect te geven moet je in staat zijn je te verplaatsen in een ander.

5 Vriendschap

Gelijkwaardig en wederzijds

Vriendschap is de deugd die gaat over de relatie met die ander die je een vriend noemt. Maar wanneer noem je iemand een vriend? Aan vriendschap zitten drie kanten.

- 1 Vriendschap is altijd *wederkerig* en kan niet eenzijdig zijn: vrienden houden van *elkaar*. Vriendschap kan niet van een kant komen.
- 2 Vrienden wensen elkaar het *beste* toe. Je wilt dat het je vriend goed gaat: je bent hem welgezind. En je vriend wil dat het met jou goed gaat. Doordat het je vriend goed gaat, gaat het ook goed met jou.
- 3 Er is pas vriendschap als je van elkaar *weet* dat je elkaars vriend bent. Vrienden spreken tegen elkaar uit dat ze vrienden zijn. Ze willen ook graag bij elkaar zijn en delen belangrijke en onbelangrijke zaken met elkaar.

Tussen egoïsme en altruïsme

Ook voor vriendschap geldt: het is een optimale houding, die het midden houdt tussen twee uitersten. Het ene uiterste, het tekort aan vriendschap, is egoïsme. Je bent eigenlijk alleen maar bezig met wat de vriendschap jou oplevert. Een egoïst is niet bevriend met de ander omdat hij werkelijk om hem geeft, maar alleen omdat hij er zelf beter van wordt. Omdat het hem bijvoorbeeld populair maakt in de klas.

Het andere uiterste, het teveel aan vriendschap, is altruïsme. Je wenst je vriend zozeer het beste toe dat je jezelf totaal vergeet in de vriendschap. Je bent alleen maar bezig voor de ander en wordt zelf niet door de ander bemind. Daardoor wordt de 'vriendschap' ongelijkwaardig.

Vriendschap houdt dus het midden tussen egoïsme en altruïsme: het is de relatie tot de ander waarin jij van de ander houdt en daardoor zelf ook tot je recht komt.

'Mijn beste vriend'

In het dagelijks leven onderhouden we gemakkelijk vriendschappelijke relaties. Ook kinderen hebben vakantie vrienden, buurtvrienden of voetbalvrienden. Je kunt je afvragen of al die vriendjes echte vrienden zijn. Ze komen en gaan en je houdt ze zolang dat nuttig of plezierig is. Maar kinderen en jongeren spreken ook graag van een 'beste vriend'. Dat is treffend, want daarmee drukken ze uit dat deze vriend niet zomaar een vriend is. Echte vriendschap kun je niet met velen hebben, maar alleen met enkelen. Misschien zelfs maar met één persoon. En precies in de vriendschap met je 'beste vriend' leer je wat ware vriendschap is.

6 Verantwoordelijkheid

Aanspreekbaar zijn op een taak of een zaak

Wij denken bij 'verantwoordelijkheid' al snel aan de vraag wie ergens verantwoordelijk voor is en hoe ver die verantwoordelijkheid gaat. Wie kan aansprakelijk gesteld worden als het mis gaat en wie moet opdraaien voor de schade? Maar bij verantwoordelijkheid als deugd gaat het over de positieve houding die maakt dat je voorbeeldig verantwoordelijk bent. Verantwoordelijkheid is dan de houding van zorg en aandacht voor een zaak of een taak. Je kunt verantwoordelijk zijn voor de planten in de vensterbank, de sleutel van de school of de klas die je is toevertrouwd. Verantwoordelijkheid betekent dat je zorg wilt dragen voor het goede verloop van iets (dat de deur op slot gaat) of voor het welzijn van personen (ontwikkeling en groei van de leerlingen in je klas).

Als je verantwoordelijk bent, zie je de waarde in van datgene waarvoor jij de verantwoordelijkheid draagt. Je doet je werk alert en grijpt in als het nodig is. Verantwoordelijk zijn betekent ook dat je je laat aanspreken op wat je doet.

Tussen nalatigheid en overbezorgdheid

Wanneer je een optimale houding hebt ontwikkeld van zorg en aandacht voor een zaak of taak, weet je het juiste midden te vinden tussen twee uitersten.

Aan de ene kant staat nalatigheid. Je bekommert je niet om de zaken waarvoor je verantwoordelijkheid draagt. Je bent niet betrokken en voelt je ook niet aangesproken.

Aan de andere kant staat overbezorgdheid. Je bent dan voortdurend bang dat het niet goed gaat. Je voelt je overal verantwoordelijk voor, waardoor je uiteindelijk nergens écht verantwoordelijk voor kunt zijn. Je kunt ook te veel verantwoordelijkheden hebben.

Goede verantwoordelijkheid houdt het midden tussen nalatigheid en overbezorgdheid. Je bekommert je om zaken die belangrijk zijn en weet je verantwoordelijkheden reëel in te schatten, zodat je je taken goed kunt volbrengen.

Verantwoordelijkheid gaat samen met verstandigheid

Verantwoordelijkheden verschillen. Voor de minister-president zal het midden anders uitvallen dan voor iemand die een middag op de hond van de burens moet passen. Want de besluiten van de minister hebben grote gevolgen.

De voorbeeldig verantwoordelijke is ook altijd verstandig: hij heeft oog voor de situatie en voor het doel. Je kunt je zo fixeren op een verantwoordelijkheid dat je het risico loopt het brede verband uit het oog te verliezen. Een leerkracht die zijn verantwoordelijkheid neemt voor het leerproces van een leerling die extra zorg nodig heeft, kan daar helemaal in opgaan. Hij heeft dan niet in de gaten dat de rest van de klas aandacht tekortkomt. Je kunt ook zozeer op je eigen verantwoordelijkheid gefixeerd zijn dat je de zelfstandigheid van de ander uit het oog verliest. Optimale verantwoordelijkheid houdt in dat taken of zaken die ons zijn toevertrouwd de juiste zorg en aandacht krijgen.

7 Vrijgevigheid

Iets voor een ander over hebben

De deugd van de vrijgevigheid betreft de optimale omgang met bezit. Bezit kan ook geestelijk opgevat worden als de talenten die je bezit. Vrijgevigheid is de houding van geven en delen zonder daar zelf iets voor terug te hoeven hebben. Wie vrijgevig is heeft iets voor een ander over. Je laat zien dat je om de ander geeft of dat je een ander wilt laten delen in je bezit. Vrijgevigheid is het plezier van het schenken, zonder iets terug te verwachten. Vrijgevigheid uit zich in het royale gebaar en werkt aanstekelijk.

Tussen gierigheid en verkwisting

Vrijgevigheid is de optimale houding van geven en delen. Het is het juiste midden tussen twee extremen in de neiging tot geven.

Het tekort van deze neiging is gierigheid. Wie gierig is heeft niets voor een ander over en wil alles voor zichzelf houden. Zo iemand 'zit op zijn bezit' en dat verhindert hem zelfs om ervan te genieten. Voortdurend is hij bang het te verliezen of te verspillen.

Aan de andere kant staat verkwisting. Zo iemand geeft en deelt te pas en te onpas zijn bezit met anderen en gaat er niet zorgvuldig mee om. Hij verspilt zijn bezit en laat daarmee zien dat wat hij geeft eigenlijk geen waarde heeft.

Vrijgevigheid is een voortreffelijke eigenschap die het juiste midden houdt tussen gierigheid en verkwisting. De vrijgevigige laat door geven en delen zien dat hij om anderen geeft, maar verspilt zijn bezit niet.

Verstandig omgaan met je bezit

Iemand die heel rijk is, kan makkelijker geven en delen dan iemand die zelf nauwelijks iets heeft.

Het juiste midden zal ook afhangen van de persoon aan wie je geeft: is dat iemand van wie je veel houdt, of staat de persoon wat verder van je af? Hoewel het kenmerkend voor vrijgevigheid is dat je niet geeft om er iets voor terug te krijgen.

Vrijgevigheid vraagt ook om enig inzicht in de situatie. Je kunt nog zo vrijgevig zijn, maar wanneer je niet in de gaten hebt dat je vriend aan wie je geld geeft om zijn schuld af te lossen, dit in werkelijkheid uitgeeft aan nieuwe computerspellen, is dit niet verstandig. Jouw vrijgevigheid komt de vriend dan helemaal niet ten goede.

8 Eerlijkheid

De waarheid spreken

Eerlijkheid is de deugd die gaat over het spreken van de waarheid en staat tegenover leugenachtigheid. Eerlijk zijn betekent dat je oprecht bent en waarheidsgetrouw tegenover de ander en jezelf. Als je liegt wordt de waarheid geweld aangedaan. Anderen krijgen een onjuist beeld van jou of van een situatie. Wie eerlijk is, weigert te liegen en te bedriegen. Je hoeft geen mooie verhalen te verzinnen om goed over te komen. Door eerlijk te zijn kan de ander je vertrouwen. En dat maakt het samenleven goed. Want eerlijkheid duurt het langst, zoals het spreekwoord luidt.

Tussen valse bescheidenheid en opschepperij

Wie eerlijk is over zichzelf, weet het juiste midden te houden tussen twee extremen: valse bescheidenheid en opschepperij. Dat zijn allebei vormen van leugenachtigheid.

Valse bescheidenheid houdt in dat je geringschattend over jezelf praat, met de bedoeling daarmee juist een goede indruk te maken. Je bent niet echt bescheiden, maar je doet alsof.

Aan de andere kant staat grootspraak of opschepperij. Een opschepper doet alsof hij bepaalde talenten en kwaliteiten bezit die hij in werkelijkheid niet heeft. Daarmee wil hij imponeren.

De waarheid spreken is ook belangrijk als er grote belangen op het spel staan. Dan gaat het om zaken van rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid. Leerlingen hebben het vaak over 'eerlijk' of 'oneerlijk' als het eigenlijk gaat om de deugd rechtvaardigheid. Als ze zeggen 'dat is niet eerlijk!', bedoelen ze dikwijls dat iets niet rechtvaardig verdeeld wordt (zie de deugd rechtvaardigheid).

Het voorbeeld wijst de weg

Nederlanders staan erom bekend dat ze graag onomwonden zeggen wat ze ergens van vinden. In het buitenland wordt deze 'eerlijkheid' nog wel eens als bot ervaren.

Het vinden van het juiste midden is ook niet altijd even gemakkelijk. Eerlijkheid hangt sterk af van de situatie waarin je verkeert. Als iemand je vraagt wat je van zijn nieuwe kapsel vindt en je vindt het 'niet om aan te zien', kun je dat maar beter niet zo zeggen.

Eerlijkheid vraagt ook om tact. Hier komt de deugd van de verstandigheid om de hoek kijken, die nodig is om de situatie in te schatten. Daarbij is ook het doel van belang. Het maakt nogal verschil of je door eerlijk te zijn iemand wilt helpen, onrecht wilt bestrijden of de waarheid hoog wilt houden.

Eerlijkheid kunnen we leren door te letten op degene die 'voorbeeldig' eerlijk is. Dat zal niet iemand zijn die er altijd meteen uitflapt wat hij denkt, of die graag opschept over zichzelf. Eerder zal het iemand zijn die tactvol de waarheid spreekt, die vertrouwen wekt en die zichzelf niet anders voordoet dan hij is.

9 Toewijding

Roeping

Toewijding is een optimale vorm van aandacht aan iets geven. Het is een houding waaruit blijkt dat je er voor de volle honderd procent voor gaat. Je bent er als het ware voor geroepen. Je toont betrokkenheid, ijver en liefde voor de zaak. Je bent niet alleen gericht op het doel, maar vindt vooral de weg ernaartoe van groot belang. Je hebt de volle aandacht en concentratie voor de activiteit.

Wanneer je je ergens toe geroepen voelt, wil je er als vanzelf alles voor geven.

Je kunt je ook toewijden aan een medemens. Toewijding is dan de bereidheid om je volledig in te zetten voor een vriendschap of voor iemand die je hoogacht.

Tussen achteloosheid en fixatie

Wie de deugd van de toewijding beheerst weet het juiste midden te houden tussen twee extremen.

Aan de ene kant staat achteloosheid. Je bent niet betrokken bij een persoon of zaak en hebt een houding van onverschilligheid. Je doet je werk zonder inspiratie of onderhoudt contacten zonder passie.

Aan de andere kant staat fixatie. Je bent in blinde ambitie bezig met je werk, zodat je geen oog meer hebt voor iets anders. Of je gaat voor die ene vriend of geliefde door het vuur en vergeet dat er ook nog andere mensen zijn die aandacht en zorg nodig hebben.

Wie ergens aan toegewijd is weet dus het juiste midden te houden tussen achteloosheid en verbeten fixatie: hij heeft de volle aandacht voor een persoon of zaak, maar verliest daarbij niet al het andere om zich heen uit het oog.

Toewijding in het beroep

Zeker in een wereld met veel mogelijkheden is toewijding makkelijker gezegd dan gedaan. Voor iemand een baan heeft, daarnaast een studie doet, een gezin heeft en zich inzet voor de samenleving, zal dit midden anders uitvallen dan voor iemand die zijn gehele leven aan één zaak wijdt, zoals een monnik in een klooster.

Dat betekent niet dat het helemaal niet meer uitmaakt wat we doen. We kunnen ernaar streven om het optimum zo dicht mogelijk te bereiken door te kijken naar iemand die de deugd van de toewijding voorbeeldig beheerst. Toewijding vinden we bijvoorbeeld in de beroepsuitoefening van vakmensen. Een goede timmerman is een toegewijd vakman die zijn vak tot in de puntjes beheerst.

10 Moed

Angst overwinnen

Moed is optimaal handelen in een situatie waarin je angst of moeilijkheden ervaart. Moed betekent dapper zijn: ook al vrees je het gevaar of vind je iets moeilijk, je zet je eroverheen en handelt voor de goede zaak. Wie moedig is kan moeilijke situaties goed het hoofd bieden.

Tussen lafheid en overmoed

Wie moedig is weet het juiste midden te vinden tussen twee extremen.

Aan de ene kant staat lafheid. Zodra er gevaar dreigt vlucht je weg. Je laat je verlammen door je angst. Je geeft het op.

Aan de andere kant staat overmoed of roekeloosheid. In een situatie van gevaar of moeilijkheden sta je niet stil bij je angst, maar handel je zonder het gevaar goed in te schatten. Zo iemand wordt overmoedig genoemd.

Een moedige houding houdt dus het midden tussen lafheid en overmoed.

Voorbeeldige moed: Simba

Hoe weet je nu wanneer je uitstekend omgaat met angstgevoelens of moeilijke situaties? Moedig zijn betekent niet altijd voor iedereen hetzelfde. Voor een leerling met hevige faalangst die een spreekbeurt moet houden, zal het midden anders uitvallen dan voor een durfal die moet touwklimmen in de gymles.

Een richtlijn voor het juiste midden vind je bij diegene die je echt moedig vindt. In de film 'The Lion King' zien we hoe Simba na lang oefenen, onderzoeken en opletten de deugd van de moed verwerft. Aan het begin van de film is Simba overmoedig. Hij zoekt het gevaar op en lacht het uit. Later komt hij erachter dat je het gevaar serieus moet nemen, maar je er niet door moet laten verlammen. Hij weet nu dat het belangrijk is om ook verstandig te zijn en de situatie goed in te schatten. Pas dan kun je echt moedig zijn. Van Simba kunnen we leren wat moed is.

11 Geduld

De kunst van het wachten

Geduld is de kunst van het wachten. Geduldig zijn betekent je kalmte bewaren. Niet te snel willen gaan. Niet boos worden als iets niet precies gaat zoals jij zou willen. Geduld is vooral: iets of iemand de tijd geven die nodig is. Het is de houding die te maken heeft met het optimaal omgaan met de tijd.

Deze deugd is niet gemakkelijk te realiseren, want we leven in een snelle tijd waarin we voortdurend switchen en zo veel mogelijk willen doen. Maar groei, leren en ontwikkeling vragen tijd en rust. Geduld is de deugd waarmee je jezelf of de ander de kans geeft om te groeien. Daarom is een geduldige houding het nastreven waard.

Tussen ongeduld en afwachten

Wanneer je optimaal omgaat met de tijd, kun je het juiste midden vinden tussen te kort en te lang wachten, te snel en te langzaam handelen.

Als je te kort wacht heb je geen geduld om iets de tijd te geven die het nodig heeft. Die houding noemen we ongeduld. Je bent gehaast.

Aan de andere kant kun je ook te lang wachten. Je wacht en wacht maar, zodat het de vraag is of je echt gericht bent op wat je wilt bereiken. Blijkbaar maakt het je niet zo veel uit. Dat noemen we afwachten.

Een geduldige houding houdt dus het midden tussen ongeduld en afwachten: je reageert niet te snel en geeft de dingen de tijd die ze nodig hebben. Maar je handelt ook niet te langzaam, want je richt je ergens op: je wilt iets bereiken.

Geduld en verstandigheid gaan samen

Geduld is een belangrijke deugd voor ieder die een pedagogische taak heeft. Wie geen geduld heeft, kan geen goede opvoeder zijn. Een ongeduldige opvoeder kweekt ongeduldige kinderen. Maar hoe weet je nu of je niet te kort en ook niet te lang wacht? Dat verschilt per situatie. Geef je een leerling met dyslexie een leesbeurt, dan zul je langer moeten wachten dan wanneer je moet reageren op een leerling die zich agressief gedraagt. Geduld moet daarom samengaan met verstandigheid. Je kunt nog zo geduldig zijn bij het luisteren naar een leerling, maar als je niet in de gaten hebt dat die leerling alleen maar tijd wil rekken en dat jij daardoor je doel (dat de leerling iets leert) uit het oog verliest, is dat geen verstandige beoefening van de deugd geduld.

12 Zorgzaamheid

Zonder zorg geen zelfstandigheid

Het ideaal van individuele vrijheid en zelfstandigheid staat hoog aangeschreven, ook in het onderwijs. Maar je kunt geen zelfstandig individu worden zonder de zorg van anderen: school, gezin, familie, buuren, vrienden, verenigingen, kerken, collega's. De deugd zorgzaamheid leert ons dat we niet zonder elkaar kunnen. In de deugd zorgzaamheid zijn vier aspecten belangrijk:

- 1 **Aandacht.** Je bent alert op situaties waar zorg nodig is. Je ziet dat een klasgenoot die een gebroken been heeft en met krukken loopt, niet goed de trap op kan komen vanwege de drukte.
- 2 **Verantwoordelijkheid.** Je vraagt je af of je zorg moet geven. Wil hij hulp? Kan ik helpen? Is het eventueel riskant om te helpen?
- 3 **Daadkracht.** Je neemt initiatief om zorg te geven, passend bij de situatie en je eigen mogelijkheden. Je vraagt of de klasgenoot hulp wil, neemt zijn tas over en zorgt dat hij de ruimte krijgt om de trap op te gaan.
- 4 **Wederkerigheid.** Je geeft zo veel zorg dat de ander de ruimte heeft om zelf weer verder te kunnen. Nadat je de tas gedragen hebt tot aan het lokaal, vraag je of hij wil dat je de tas de hele dag voor hem draagt. Als hij zegt dat dit het drukste uur was en dat hij het de rest van de dag zelf weer kan, respecteer je dat. Anders dan naastenliefde is zorgzaamheid wederkerig: je zorgt voor elkaar en wie zorg krijgt, geeft zelf ook zorg.

Tussen verwaarlozing en bemoeizucht

Wanneer je optimaal zorgzaam bent, let je op deze vier aspecten. Zorgzaamheid is het midden tussen verwaarlozing en bemoeizucht. Als je bijvoorbeeld te weinig aandacht geeft, ben je alleen maar met jezelf bezig, waardoor je niet ziet dat er in je omgeving zorg nodig is. Dit noemen we verwaarlozing.

Heb je te veel daadkracht, dan ben je zo gefocust op wat je allemaal moet doen, dat je de ander niet de ruimte geeft om zelf weer verder te gaan. Je laat de ander niet in zijn waarde. En als je denkt dat je altijd maar verantwoordelijkheid moet nemen, kan zorgzaamheid gemakkelijk overgaan in bemoeizucht. Je staat bij het minste of geringste klaar om te zorgen en ontnemt de ander zijn zelfstandigheid.

Zorgzaamheid omvat ook de juiste zorg voor jezelf. Wanneer je overmatig voor jezelf zorgt, blijf je als je 'je niet lekker voelt' meteen de hele dag thuis op de bank liggen met de afstandsbediening bij de hand. Als je te weinig zorg geeft aan jezelf, verwaarloos je jezelf en ga je altijd maar door.

Ouderlijke zorg

Hoe kun je nu de optimale vorm van zorgzaamheid bepalen? Ook van deze deugd geldt dat ze per persoon en situatie kan verschillen. Een leerling met leerproblemen zal meer zorg vragen dan een leerling die vlot meekomt in de klas. Als voorbeeld van zorgzaamheid geldt in het algemeen de ouder die zorgt voor zijn of haar kind. Goede ouders geven hun kinderen de steun en warmte die ze nodig hebben, maar met het doel dat ze op eigen benen kunnen staan en zelf zorg gaan dragen voor de mensen om hen heen.

13 Naasteliefde

Grenzeloze liefde

Naasteliefde is een van de grote christelijke deugden. Naasteliefde is belangeloze liefde. Je hebt je naaste lief met geen andere reden dan liefde. Deze vorm van liefde heeft betrekking op iedere medemens, zelfs de mensen die je niet graag mag. In iedere naaste herken je als het ware jezelf. In de Bijbel wordt dan ook gezegd dat je de naaste moet liefhebben als jezelf.

Naasteliefde tegenover egoïsme

Omdat naasteliefde gaat over het liefhebben van ieder ander is ze dus in zekere zin mateloos. Jezus drukt dit uit als Hij zegt dat je zelfs de vijand moet liefhebben.

Naasteliefde als christelijke deugd bestaat niet in een midden tussen twee uitersten. Ze is onvoorwaardelijk en grenzeloos. Ze is ook niet afhankelijk van de situatie. Naasteliefde betekent de naaste altijd liefhebben.

Wel kunnen we het tegenovergestelde ervan benoemen, namelijk egoïsme of eigenliefde. Dat is een verkeerde vorm van zelfliefde. In plaats van liefde voor de ander koester je dan een mateloze liefde voor jezelf, die de liefde voor de ander uitsluit. Een voorbeeld daarvan is de mythische figuur Narcissus, die verliefd werd op zijn eigen spiegelbeeld toen hij in een waterbron keek. Een narcist is iemand die verliefd is op zichzelf.

Naasteliefde is onbegrensd: je kunt de naaste nooit te veel liefhebben. Naasteliefde gaat daarom verder dan deugden als zorgzaamheid, vriendelijkheid en vriendschap.

Bewonder het voorbeeld en volg het na

Naasteliefde is geen eenvoudige deugd, want ze heeft iets onbegrijpelijks. Het liefhebben van je familie en vrienden spreekt voor zich, maar het liefhebben van mensen met wie je niets hebt of die je niet mag? Hoe zou je die optimale vorm van liefhebben kunnen bereiken? Het is moeilijk deze deugd te verwerven en daarom speelt het voorbeeld een belangrijke rol. Door met bewondering te kijken naar iemand die de deugd van de naasteliefde voorbeeldig in praktijk brengt, hopen we dat we zelf dichter bij dit ideaal komen. We denken dan bijvoorbeeld aan moeder Theresa of majoor Bosshardt, maar het voorbeeld bij uitstek is Jezus.

14 Barmhartigheid

Een bewonderenswaardige vorm van goeddoen

Deze deugd is een vorm van naasteliefde. Barmhartigheid is een houding van weldadigheid of goeddoen in situaties waarin kwaad is geschied. We denken dan allereerst aan het te hulp schieten van mensen in nood. Vaak wordt hulp opgevat in materiële zin. Je geeft iemand kleding, eten, drinken of onderdak. Maar als houding is barmhartigheid meer dan dat, ze is meer dan het geven op zich. Barmhartigheid is een daad uit liefde. Je toont je betrokkenheid en behulpzaamheid aan de ander. Dit is zelfs mogelijk wanneer je niets te geven hebt in materiële zin. Daarin verschilt barmhartigheid ook van vrijgevigheid. Iedereen kan barmhartig zijn, of je nu arm of rijk bent, iets te geven hebt of niet.

Het kwaad verduren

Barmhartigheid is als christelijke deugd meer dan een vorm van weldadigheid. Het is ook niet mogelijk om twee extremen te noemen, omdat je nooit te veel barmhartigheid kunt geven. Barmhartigheid betekent niet alleen het bijstaan van anderen in nood, maar het is een houding die zich ook richt op kwaad dat jouzelf is aangedaan. Barmhartigheid is het uithouden en verduren van dat kwaad, terwijl je weet dat je in je recht staat. Als je geslagen wordt, keer je je andere wang toe. Dat gaat in tegen de natuurlijke reactie dat onrecht bestraft moet worden en dat geweld met geweld moet worden beantwoord. Wie barmhartig is, ziet af van vergelding.

Deze deugd is verwant aan andere christelijke deugden als zachtmoedigheid en vergevingsgezindheid. Barmhartigheid betekent ook dat je beseft dat het kwaad niet altijd is op te lossen.

De barmhartige Samaritaan

Of je barmhartig kunt zijn hangt er niet van af of je arm of rijk bent. Want barmhartigheid is een daad uit liefde, die ook kan plaatsvinden wanneer je niets te geven hebt. Het kwaad dat je aangedaan wordt verduren zonder terug te slaan, is moeilijk. Ook bij deze deugd hebben we de rol van het voorbeeld dus hard nodig. Wie zich afvraagt hoe je barmhartig kunt zijn, kan zich iemand voor de geest halen die op voortreffelijke wijze barmhartig weet te handelen. Het voorbeeld bij uitstek is de barmhartige Samaritaan uit de Bijbel, Luc.10:25-37 (waarmee ook duidelijk wordt dat barmhartigheid een vorm van naasteliefde is). De kern van zijn barmhartige houding is dat hij met het slachtoffer bewogen is. Hij heeft medelijden. Wat hij vervolgens doet - de wonden verzorgen, het slachtoffer vervoeren en geld betalen voor zijn onderdak - komt daaruit voort.

15 Verstandigheid

Praktische wijsheid

Verstandigheid is de deugd van de morele verstandigheid of de praktische wijsheid. Het gaat hier om een perfectie van het verstandelijk vermogen dat echter niet gericht is op het intellectuele leven, maar op het dagelijkse leven, de levenspraktijk.

Deze deugd betekent dat je goed kunt denken, niet over ingewikkelde vraagstukken, maar over het leven. Iemand die dat goed kan, noemen we niet intelligent of geleerd, maar wijs of verstandig.

Deze deugd moet in allerlei andere deugden terugkomen. Het gaat dan om het maken van de juiste keuze. Goed kiezen wordt mogelijk door de deugd van de verstandigheid, namelijk door de combinatie van twee manieren van kijken. Je moet letten op het doel en op de omstandigheden. Dat wordt vandoord verduidelijkt met het beeld van de boogschutter. Om goed te kunnen schieten moet de boogschutter natuurlijk letten op het doel. Dat is de roos die hij moet zien te raken. Maar als hij alleen daarnaar zou kijken, dan mist hij juist het doel. Hij vergeet te letten op de omstandigheden. Hoe staat de wind? Wat is de afstand? Moet ik de pijl dan iets naar rechts schieten of juist wat hoger? De deugd verstandigheid bestaat erin de juiste keuze te maken door te letten op doel en omstandigheden.

Deugd om het juiste midden te kiezen

Van de karakterdeugden kun je zeggen dat ze de optimale vorm zijn van een bepaalde natuurlijke emotie of gedrevenheid. Een deugd is het juiste midden tussen twee extremen daarvan.

Verstandigheid is echter een intellectuele deugd, en heeft dan ook geen betrekking op een bepaalde emotie. Deze deugd komt bij elke andere deugd om de hoek kijken. Het is dus een deugd die je nodig hebt om die natuurlijke emotie op de juiste wijze vorm te geven, rekening houdend met de omstandigheden. Zo zul je er in een bepaalde situatie goed aan doen om je natuurlijke gevoel van angst wat meer toe te laten. Wanneer er op straat gevochten wordt tussen twee groepen hooligans schrik je daar behoorlijk van en dat is maar goed ook. Want wanneer je je niks van die angst aantrekt en er halsoverkop tussen springt loop je zelf ook gevaar.

Verbinding van wijsheid en handelen

De voorbeeldig deugdzame persoon is altijd ook verstandig. Wanneer je je de deugden eigen hebt gemaakt maar niet weet hoe je ze moet toepassen, ben je nog niet voorbeeldig deugdzaam. Maar dat geldt ook andersom. Wanneer je over veel praktische wijsheid beschikt maar deze niet toepast, ben je ook niet voorbeeldig deugdzaam. Zo kun je wel precies weten hoe je gegeven een situatie het beste zou kunnen handelen, maar wanneer je deze wijsheid niet daadwerkelijk omzet in een handeling schiet je tekort. De voortreffelijkheid van de deugd uit zich in de verbinding van wijsheid en handelen.

Voor verdere studie over deugden kun je onder meer terecht bij:

André Comte-Sponville, Kleine verhandeling over de grote deugden, Amsterdam 1997.

Paul van Tongeren, Deugdelijk leven. Een inleiding in de deugdethiek, Amsterdam 2003.